

3. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика : монографія. Кривий Ріг: Вид-во, 2011. 439 с.

4. Сушенцева Л. Л. Вплив інтеграційних і глобалізаційних процесів у суспільстві на зміст підготовки професійно мобільного кваліфікованого робітника, Обрій [Науково-педагогічний журнал]. №2 (39). 2014. С. 23–26.

5. Bandura A. Self-efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.), Encyclopedia of human behavior, New York: Academic Press 4. 1994. Pp. 71-81.

6. Creswell J. W. & Clark V. L. P. Designing and conducting mixed methods research. Australian and New Zealand Journal of Public Health. 31(4). 2007. Pp. 388-389.

REFERENCES

1. Vdovych, S. (2008). Osoblyvosti profesiynoyi adaptatsiyi uchniv profesiyno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv [Peculiarities of professional adaptation of students of vocational educational institutions] / Psykholoho-pedahohichni osnovy profesiynoyi adaptatsiyi maybutnikh fakhivtsiv : monohrafiya. L'viv : SPOLOM.S. 168–202. [in Ukrainian].

2. Kremen', V. H. (2005). Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiyni aspekty :Stratehiya. Rozvytok. Rezul'taty [Education and science in Ukraine – innovative aspects: Strategy. Development. Results]. K. : Hramota.448 s. [in Ukrainian].

3. Sushentseva, L. L. (2011). Formuvannya profesiynoyi mobil'nosti maybutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiyno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh: teoriya i praktyka :monohrafiya [Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational educational institutions: theory and practice: monograph]. Kryvyi Rih: Vyd-vo. 439 s.[in Ukrainian].

4. Sushentseva, L. L. (2014). Vplyv intehratsiynykh i hlobalizatsiynykh protsesiv u suspil'stvi na zmist pidhotovky profesiynomobil'noho kvalifikovanoho robitnyka [The influence of integration and globalization processes in society on the content of the training of a professionally mobile skilled worker],

Obriy [Naukovo-pedahohichnyuzhurnal]. №2 (39). S. 23–26. [in Ukrainian].

5. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.) Encyclopedia of human behavior, New York: Academic Press 4. Pp. 71-81. [inEnglish].

6. Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. (2007). Designing and conducting mixed methods research. Australian and New Zealand Journal of Public Health. 31(4). Pp. 388-389.[in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

МАГДЮК Ольга Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: педагогіка, підготовка вищої школи, мовна підготовка студентів немовних спеціальностей.

РОГУЛЬСЬКА Оксана Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри іншомовної освіти та міжкультурної комунікації Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: педагогіка, підготовка вищої школи, підготовка майбутніх вчителів англійської мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

МАНДИУК OlhaViktorivna – Ph.Din Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Khmelnytskyi National University.

Scientific interests: pedagogy, higher school training, language training of students of non-linguistic majors.

ROGULSKA Oksana Oleksandrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of theDepartment of Foreign Language Education and Intercultural Communication, Khmelnytskyi National University.

Scientific interests: pedagogy, higher school training, training of future English language teachers.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.

УДК 37.016:911

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-207-225-231

МАСЛОВА Наталія Миколаївна –

кандидат географічних наук, доцент, старший викладач кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2637-9755>

e-mail: maslnatnic@ukr.net

МИРЗА-СІДЕНКО Валентина Миколаївна –

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8695-9789>

e-mail: vmirzasidenko@gmail.com

ГЕЛЕВЕРА Ольга Федорівна –

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1582-9714>

e-mail: olga.gelevera@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

У статті висвітлено методичні аспекти застосування технології розвитку критичного мислення учнів на уроках як засіб модернізації процесу навчання географії в закладах загальної середньої освіти. Зроблено акцент на важливості критичного мислення для запобігання загроз та ризиків інформаційного суспільства. Наявність критичного мислення визначається як головна умова

протидії спробам маніпуляції свідомістю, дезінформації, інформаційним атакам та війнам, які не рідкість в сучасному інформаційному просторі.

Коротко проаналізовано історію виникнення технології розвитку критичного мислення, розробку її концептуальних основ науковцями США, а також окреслено стан дослідження проблеми в Україні. Розкрито суть, характерні риси та параметри критичного мислення, його значення, а також риси людини, яка володіє критичним мисленням.

Зазначено, що розвиток критичного мислення учнів є пріоритетним завданням сучасної системи освіти, що відображено у Державному стандарті базової середньої освіти в частині ключових компетентностей та наскрізних умінь. Головна увага приділена методиці застосування різних методів і прийомів розвитку критичного мислення у процесі навчання географії. Наголошено, що методика розвитку критичного мислення передбачає формування в учнів здатності аналізувати інформацію, формулювати висновки, висловлювати власну позицію, наводити аргументи, вирішувати проблеми, приймати рішення. Окреслено основні стадії уроку географії із застосуванням технології розвитку критичного мислення: виклику, осмислення, рефлексії. Розглянуто дидактичні можливості диспутів і дискусій, проблемних завдань, інтерактивних методів обговорення дискусійних питань та ситуативного моделювання в процесі розвитку критичного мислення учнів на уроках географії. Зроблено висновок про те, що застосування технологій розвитку критичного мислення в процесі навчання географії дозволить учням глибше осягнути суть географічних явищ і процесів, засвоїти географічні закономірності, зрозуміти проблеми сучасного світу та усвідомити практичну значущість географічних знань.

Ключові слова: критичне мислення, інформаційне суспільство, проблемне завдання, інтерактивні методи навчання, диспут, дискусія тощо.

MASLOVA Nataliia Mykolaivna –

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Natural Sciences and Methods of
their Teaching of Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2637-9755>
e-mail: maslnatnic@ukr.net

MIRZA-SIDENKO Valentina Mykolaivna –

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Methods
of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8695-9789>
e-mail: vmirzasidenko@gmail.com

HELEVERA Olha Fedorivna –

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Methods
of their Teaching Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1582-9714>
e-mail: olga.gelevera@gmail.com

APPLICATION OF TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AS A MEANS OF MODERNIZING THE GEOGRAPHY TEACHING PROCESS

The article highlights the methodical aspects of using technology for the development of students' critical thinking in lessons as a means of modernizing the process of teaching geography in general secondary education institutions. Emphasis is placed on the importance of critical thinking to prevent threats and risks of the information society. The presence of critical thinking is defined as the main condition for countering attempts to manipulate consciousness, disinformation, information attacks and wars, which are not uncommon in the modern information space.

The history of the emergence of technology for the development of critical thinking, the development of its conceptual foundations by US scientists is briefly analyzed, as well as the state of research on the problem in Ukraine is outlined. The essence, characteristic features and parameters of critical thinking, its meaning, as well as the features of a person who possesses critical thinking are revealed.

It is noted that the development of students' critical thinking is a priority task of the modern education system, which is reflected in the State Standard of Basic Secondary Education in terms of key competencies and comprehensive skills. The main attention is paid to the methodology of applying various methods and techniques for the development of critical thinking in the process of teaching geography. It is emphasized that the method of development of critical thinking involves the formation of students' ability to analyze information, formulate conclusions, express their own position, present arguments, solve problems, and make decisions. The main stages of a geography lesson with the use of technology for the development of critical thinking are outlined: challenge, comprehension, reflection. The didactic possibilities of debates and discussions, problem tasks, interactive methods of discussing debatable issues and situational modeling in the process of developing students' critical thinking in geography lessons are considered. It was concluded that the application of technologies for the development of critical thinking in the process of teaching geography will allow students to better understand the essence of geographical phenomena and processes, learn geographical laws, understand the problems of the modern world and realize the practical significance of geographical knowledge.

Key words: critical thinking, information society, problem solving, interactive learning methods, debate, discussion, etc.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Важливим завданням сучасної освіти є формування інформаційних компетентностей учнів, оволодіння якими дозволять їм адаптуватися до нових умов життя в інформаційному суспільстві. Інформація

на сучасному етапі швидко множиться, поширюється та набуває якісно нових функцій. В таких умовах особливе значення має здатність людини критично оцінювати інформацію, що забезпечить її від впливу технологій маніпуляції свідомістю. В інформаційному

суспільстві критичне мислення необхідне людині будь якої сфери діяльності, рівня освіти, соціального статусу тощо. Критично мислити означає уміти на основі наявних знань оцінити ситуацію, робити власні висновки, сформулювати позицію та аргументувати її.

Зміст шкільних курсів географії має великі потенційні можливості для застосування різних методів і прийомів розвитку критичного мислення школярів. Методика розвитку критичного мислення спрямована на оволодіння учнями уміннями формувати власну думку, самостійно працювати над вивченням нового матеріалу, приймати рішення.

Технології розвитку критичного мислення не приділялась увага у вітчизняній педагогіці і методиці навчання географії за радянських часів. Радянській системі не потрібні були особистості, здатні критично оцінити ту чи іншу інформацію, події, процеси та зробити власні висновки. Освіта працювала на «усереднення» учня і тому мало приділялось уваги розвивальному навчанню. У радянський період в Україні не видано жодної праці, яка б стосувалася розвитку критичного мислення школярів. Інтерес до цієї технології як освітньої інновації з'явився в Україні близько 10-15 років тому [1, 2, 3, 4]. Водночас у західній дидактиці цей напрям розвивається з середини ХХ ст. Значна кількість ідей і положень такого підходу витримали перевірку часом і нині потребують поширення та запровадження. Найбільше розробок методик розвитку критичного мислення з'явилося у США, де з середини минулого століття велика кількість грантів була виділена на подібні проекти. Ці доробки стали в пригоді вітчизняним педагогам, які займаються цією проблематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняну освіту «критичне мислення» як педагогічна новація прийшла із США. Посилення уваги науковців США до проблеми розвитку критичного мислення в другій половині ХХ ст. зумовлене переходом суспільства в інформаційну фазу, яка характеризується стрімким накопиченням інформації і потребує умінь критично оцінювати й аналізувати інформацію. Вперше ввів поняття «критичне мислення» як мислення вищого рівня американський педагог Бенджамін Блум у 1956 р. Психологічні основи критичного мислення розробив Д. Хаяперн. Методичне підґрунтя впровадження технології розвитку критичного мислення в навчальний процес закладене в працях А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюза, Д. Макінстеар [5] та ін. Прикладним аспектам розвитку критичного мислення учнів при вивченні різних навчальних предметів присвячені роботи Дж. Стіла, К. Мередіта, Ч. Темпла [6].

В Україні вперше проблемою розвитку критичного мислення зайнявся О. Тягло у 1996 р [7]. Методиці розвитку в учнів критичного мислення в різний час приділяли увагу Вукіна Н. В. [8], Макаренко В. М., Туманцова О. О. [9], Н. С. Колосова [10], Пометун О. І. [1] та ін.

На сьогодні у вітчизняній педагогіці, значною мірою на основі іноземного досвіду, визначено сутність критичного мислення, його характерні риси та параметри, система методів і прийомів розвитку критичного мислення, розроблена структура уроку із застосуванням технології розвитку критичного мислення. Але ці праці найчастіше мають теоретичний характер. Прикладні аспекти застосування методик розвитку критичного мислення при вивченні окремих навчальних дисциплін мало висвітлені. Актуальним

завданням залишається висвітлення методичних аспектів застосування технології розвитку критичного мислення в процесі навчання географії, а також розробка методичних рекомендацій для вчителів із застосування різних методів і прийомів розвитку критичного мислення на уроках географії.

Метою даної публікації є розкриття методичних аспектів застосування технології розвитку критичного мислення як засобу модернізації процесу навчання географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світ нині перебуває на етапі розвитку, який називають інформаційним суспільством. Інформація набуває особливого значення у різних сферах діяльності, а глобальний інформаційний простір забезпечує широкий доступ до різноманітних інформаційних ресурсів, швидке поширення інформації та активну комунікацію людей [11]. Попри безперечні переваги, інформаційне суспільство породжує й нові проблеми та ризики, серед яких найнебезпечнішими є різноманітні технології маніпуляції свідомістю, дезінформація, поширення «фейків», ведення так званих «інформаційних війн». Успішно протистояти всім цим загрозам може лише особистість, яка має критичне мислення [12]. Навички критичного мислення мають закладатися в процесі навчання шляхом застосування на уроках різних методів прийомів розвивального навчання.

Критичне мислення – це вид (тип) мислення, який характеризується детальним розглядом об'єктів (оточуючого та внутрішнього світу людини), їх аналізом, порівнянням, співставленням, обґрунтованими оцінками і висновками [5]. Згідно з тлумачним словником української мови критично мислити означає міркувати, зіставляти явища об'єктивної дійсності, роблячи висновки [13]. Найчастіше під критичним мисленням мають на увазі здатність оцінювати інформацію та її джерела, робити висновки, формулювати власну позицію, аргументовано її висловлювати.

Критичне мислення характеризується такими специфічними рисами як самостійність, інформативність, проблемність, аргументованість, соціальність, а також має такі параметри: особистісне ставлення до об'єкту, предмету, явища, аргументованість висновків, логічність викладу, здатність змінити власну позицію на основі контраргументу тощо [8].

Людина, яка здатна до критичного мислення чесна сама з собою, інтелектуально незалежна, самостійна. Нею не можна маніпулювати, оскільки її висловлювання ґрунтуються на інформації, а судження – на доказах, власну позицію завжди супроводжують аргументи [5].

Пріоритетність розвитку критичного мислення в освітньому процесі загалом та в процесі навчання географії зокрема визначається «Державним стандартом базової середньої освіти». Більшість ключових компетентностей, які формуються в школі, передбачають оволодіння учнями прийомами критичного мислення, такими як:

- оволодіння уміннями здобувати та опрацьовувати інформацію з різних джерел, критично осмислювати її та використовувати для комунікації, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідно до ситуації ефективно виражати ідеї, почуття, пояснювати та обговорювати факти, явища, події,

обґрунтовувати свої погляди та переконання в усній і письмовій формі;

- формування наукового світогляду, здатність і готовність застосовувати комплекс наукових знань і методологій для пояснення світу природи, набуття досвіду дослідження природи та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації, розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності;

- інноваційність, здатність учня реагувати на зміни та долати труднощі, відкритість до нових ідей;

- впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування;

- ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї;

- здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою, уміння розв'язувати проблеми, готовність брати відповідальність за прийняті рішення, здатність працювати в команді для планування і реалізації проєктів тощо [14].

Зазначені ключові компетентності включають наскрізні уміння, які також переважно стосуються критичного мислення: читати з розумінням, висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, критично і системно мислити, логічно обґрунтовувати позицію, діяти творчо та креативно, виявляти ініціативу, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими [14].

Шкільна географія, головне завдання якої є формуванні у дітей цілісної географічної картини сучасного мінливого світу, передбачає широкі можливості для застосування різних методів і прийомів розвитку критичного мислення учнів. Наявність такого мислення дозволить учням зрозуміти суть географічних явищ і процесів, досягнути закономірності територіальної організації природи і суспільства, сформулювати власну думку щодо суперечливих та проблемних питань світового розвитку, яка ґрунтуватиметься на набутих знаннях та аналізі отриманої інформації.

Методика розвитку критичного мислення передбачає формування в учнів здатності аналізувати інформацію, формулювати висновки, висловлювати власну позицію, наводити аргументи, вирішувати проблеми, приймати рішення. Базовий дидактичний цикл, який покладено в основу цієї технології, визначає особливості організації уроку географії із застосуванням технології розвитку критичного мислення. В цьому циклі виділяють три основні стадії: виклику, осмислення, рефлексії. На думку дослідників, така структура уроку відображає етапи людського сприйняття. Кожна стадія має свої цілі, завдання і набір методів та прийомів. Стадія виклику налаштовує отримувати нову інформацію: учні активізуються в процесі актуалізації опорних знань, у них виникає запит на нові знання. На стадії осмислення відбувається спрямована, осмислена діяльність учнів з вивчення нового матеріалу із застосуванням методів і прийомів розвитку критичного мислення. На стадії рефлексії в процесі закріплення, узагальнення та систематизації вивченого матеріалу отримана учнями на уроці інформація перетворюється на власні знання [10].

На разі існує широкий перелік методів і прийомів, які сприяють розвитку критичного мислення учнів на уроках географії: диспути, дискусії, обговорення, обмін думками, ситуативне моделювання, рольові ігри, розв'язування географічних вправ, рецензування відповідей, розв'язання проблемних завдань, пошукова та дослідницька робота учнів тощо.

Застосування на уроках географії диспутів та дискусій сприяє розвитку в учнів уміння брати активну участь в обговоренні суперечливих або проблемних питань, аргументовано висловлювати свою позицію, дослухатися до контраргументів. Дискусію можна розглядати як форму організації навчальної діяльності учнів (урок-дискусія) та як метод, за допомогою якого школярі виконують поставлене перед ними пізнавальне завдання. У першому випадку дискусія виступає як одна з форм проведення уроку, у другому – як складова частина уроку. Дискусії можуть бути проведені у різних варіантах. Один з варіантів передбачає відстоювання учнем власної позиції з проблемного питання. Інший варіант вимагає від учнів відстоювання запропонованої вчителем позиції, добір аргументів на її користь. Обидва різновиди дискусій можуть бути однаковою мірою ефективними в процесі навчання географії, адже в шкільному курсі є велика кількість питань, які містять в собі суперечності, припускають існування діаметрально протилежних позицій, наприклад: ступінь сприятливості політико-географічного положення України; перспективи розвитку атомної енергетики в Україні; пріоритетні напрямки розвитку економіки України тощо. Дискусії можна проводити і в інтерактивній формі, зокрема, застосовуючи технології опрацювання дискусійних питань (прийоми «Прес», «Займи позицію», «Зміни позицію», «Круглий стіл» тощо).

Роботу над навчанням учнів дискутувати краще починати із застосування методу «Прес». Цей метод вчить учнів логічно і послідовно висловлювати свою позицію за алгоритмом: «Я вважаю, що ... тому що... Наприклад, ... Отже, ... Таким чином, ...». Наприклад, при вивченні електроенергетики світу можна поставити перед учнями проблемне питання «Який тип електростанцій є найбільш екологічно чистим?». Учні повинні розглянути переваги і недоліки кожного типу електростанцій, а потім висловити свою думку та аргументувати її. При підведенні підсумків дискусії пропонується визначити, хто був найбільш переконливим.

Метод «Обери позицію» вчить учнів робити обґрунтований вибір позиції відносно спірних проблем, наводити власні аргументи та прислухатися до аргументів опонентів. На уроках географії такий метод може бути застосований при обговоренні питань, які стосуються, наприклад, підтримки чи не підтримки глобалізації, трудової міграції з України, розвитку атомної енергетики, посилення ролі ТНК у світосистемі тощо.

Логічний ланцюжок критичного мислення відзеркалює основні етапи проблемного навчання. В процесі розв'язання проблемного завдання учні мають усвідомити проблему, висловити гіпотези щодо її вирішення, перевірити гіпотези, зробити висновки і знайти шлях вирішення проблеми. Для розвитку критичного мислення доцільно застосовувати такі способи створення проблемних ситуацій: зіткнення учня з явищами, фактами, які вимагають теоретичного

пояснення; спонукання до аналізу зовнішніх суперечливих фактів, явищ, висловлювань; спонукання до вибору із суперечливих фактів, висловлювань тих, які учні вважають вірними; спонукання до самостійного порівняння, зіставлення фактів, явищ, дій; спонукання до висування гіпотез, формулювання висновків та їх перевірки тощо [12].

Ефективними для розвитку критичного мислення виявляються і багато інтерактивних методів і прийомів, таких як: «Асоціативний куш», «Вірю – не вірю», «Розминка», «Мікрофон», «Обери позицію», «Прес», «Різнокольорові капелюшки», «Мозковий штурм», «Рюкзак», «Дискусія», «Сенкан», «Есе», «Метод проблемних запитань», «Бліц-опитування», «Case-метод», «Створення кластерів», «Кубування» та ін. Ці прийоми передбачають одночасну спільну роботу всього класу. В процесі обговорення певних питань вчитель та учні доходять спільної думки. Більшість з цих технологій спрямовані на формування в учнів умінь логічно висловлювати свою позицію та аргументовано обговорювати проблемні питання. В цьому контексті дуже ефективними є група технологій ситуативного моделювання, яка включає симуляції, імітації, рольові ігри тощо. Ці методи розвивають у дітей уміння висловлювати свої думки, знаходити підхід до вирішення певних ситуативних проблем, пропонувати власні шляхи їх подолання, а також активізують пізнавальну діяльність учнів, оскільки кожен має можливість висловити власну думку, вислухати твердження інших, показати акторські здібності [12]. Але найбільше можливостей для розвитку критичного мислення має група інтерактивних технологій опрацювання дискусійних питань, до якої належать дискусії, прийоми «Прес», «Обери позицію», «Займи позицію», «Зміни позицію», «Круглий стіл», «Синтез думок» тощо [15].

Приєм «Асоціативний куш» дозволяє учням усвідомити зв'язки між загальними та одиничними географічними поняттями. Складання асоціативного куша розпочинається з центрального слова, написаного на дошці, навколо якого записуються асоціації учнів. Наприклад, при вивченні течій центральним словом можна бути «тепла течія», а асоціаціями до нього: «Гольфстрім», «опади», «випаровування», «туман», «країна туманного Альбіону», «потепління» тощо.

Приєм «Вірю-не вірю» передбачає чітку та обов'язково аргументовану відповідь. Наприклад, при вивченні внутрішніх вод України можна запропонувати учням наступне твердження «Усі річки України належать до басейнів Азовського та Чорного моря», у відповідь на яке учні мають відповісти «Не вірю, оскільки річка Західний Буг – притока Вісли, що впадає в Балтійське море».

«Мозковий штурм» є методикою для генерації нових ідей, оскільки передбачає висловлювання учнями будь яких думок та найфантастичніших припущень. Завдання вчителя – не коментувати, а лише фіксувати висловлені ідеї на дошці та організувати їх подальше обговорення. Використання цього прийому дозволяє звільнити школярів від незручності, скутості, інерції мислення, шаблонів під час обговорення проблемного питання. Цей метод можна використовувати при розв'язанні різних проблем – від найпростіших, відповідь на які є однозначною (наприклад, «Чому більшу частину Австралії займають пустелі та напівпустелі?», «Чому в Японії переважають гори?», «Чому мусони влітку

дмуть з океану?» тощо) до більш складних (наприклад: «Запропонуйте власну програму порятунку льодовиків Антарктиди» тощо).

Аргументовано висловлювати свою позицію, переконувати у її правильності учні вчаться і при написанні есе. Есе дозволяє глибше зануритись у проблему й у власний внутрішній світ під час її розв'язання. Географічні есе можуть мати на меті, наприклад, висловлювання переконань у тому, що людина є частиною ландшафтної оболонки Землі, або у тому, що географічні знання мають практичне значення для будь якої людини тощо.

Ефективним методом розвитку критичного мислення є рольова гра, яка може бути проведена у різних формах залежно від завдань уроку. В середніх класах практикуються проведення таких рольових ігор як уявні подорожі, екскурсії, суди, аукціони тощо, а у старших класах – прес-конференції, семінари, симпозиуми, засідання тощо.

Для розвитку критичного мислення на уроках географії можна застосовувати також такі прийоми як «Генератор ідей», «Логічне дерево», «Піраміда роздумів», «Кластери», «Бортові журнали», «Ключові фрази», «Підказка», «Резюме», «Кошик ідей», «SWOT-аналіз», «Дошка запитань», «Сократівське опитування», «Експерти проти журналістів», «Переплутані логічні ланцюжки», «Ромашка Блума» тощо. Навіть найпростіший у застосуванні прийом «Мікрофон» може сприяти розвитку критичного мислення учнів у разі, якщо учні мають висловити в уявний мікрофон думку з питання, яке не має однозначної відповіді за шаблоном.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, критичне мислення є нагальною необхідністю та обов'язковим атрибутом сучасної людини. Воно дозволяє захиститися від численних технологій маніпуляції свідомістю, які активно застосовуються в інформаційному просторі. На педагогах лежить відповідальність за підготовку учнів до життя в мінливих умовах сучасного світу, які передбачають здатність адаптуватися до змін, новацій та нових трендів. Вибір методів і прийомів розвитку критичного мислення здійснюється вчителем з врахуванням змісту теми, мети і завдань уроку, матеріально-технічних ресурсів закладу освіти, навчально-пізнавальних можливостей учнів, особистих вподобань вчителя тощо. Головне – систематично працювати в цьому напрямку, якомога частіше створювати ситуації, які спонукують учнів висловлювати особисті думки, не бути стороннім мовчазним спостерігачем на уроці. Це дозволить сформувати особистість учня, здатного до критичних суджень, вільного та аргументованого висловлювання власної думки, нестандартних підходів до вирішення проблем у житті та навчанні. Застосування технологій розвитку критичного мислення в процесі навчання географії дозволить учням глибше осягнути суть географічних явищ і процесів, причинно-наслідкових зв'язків і взаємозалежностей між компонентами природи і суспільства, засвоїти географічні закономірності та бачити їх прояви в природі і суспільстві, зрозуміти проблеми, з якими стикається світ на сучасному етапі. Важливим бонусом такої методики буде розуміння учнями практичної значущості географічних знань, їх важливості на етапі глобалізації. Перспективним напрямом педагогічних досліджень є розробка цілісної системи навчання, спрямованої на розвиток критичного мислення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Пометун О. І., Пилипчатина Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2010. 216 с.
2. Пометун О. І. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 220 с.
3. Макаренко В.М., Туманцова О.О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Тріада, 2008. 96 с.
4. Колосова Н. С., Ваукіна Н. В. Технологія формування критичного мислення на уроці географії. Харків: Основа, 2008. С. 5-11.
5. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / *Наук. ред., передм.* О. І. Пометун. Київ: Плеяда, 2006. 220 с.
6. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Розвиток критичного мислення в навчанні різних предметів: навч. посіб. Київ. 2015. 76 с.
7. Тягло О. Критичне мислення: навч. посібник. Харків: Основа, 2008. 187 с.
8. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати: науково-методичний посібник. Харків, 2007. 190 с.
9. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Основа, 2008. 96 с.
10. Колосова Н. С., Вукіна Н. В. Технологія формування критичного мислення на уроці географії. Харків: Основа, 2008. С. 5-11.
11. В. П. Степаненко. Інформаційне суспільство // *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011.*
12. Маслова Н.М. Розвиток критичного мислення на уроках географії. *Стратегії інноваційного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю.* За заг. ред. проф. Н.А. Калініченко. Кропивницький: ФОП Піскова М.А., 2021. С. 22-25.
13. Словник української мови: В 11т. Київ: Наук. Думка, 1970-1980 р. 328 с.
14. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
15. Маслова Н. М., Мирза-Сіденко В. М. Застосування інтерактивних технологій навчання на уроках географії як спосіб підвищення рівня пізнавальної активності учнів. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка.* Випуск 185. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 135-140.

REFERENCES

1. Pometun, O. I., Pylipchatina, L. M., Sushchenko, I. M., Baranova, I. O. (2010). *Osnovy krytychnoho myslennia* [Fundamentals of critical thinking]. Ternopil : Navchalna knyha. Bohdan. 216 s. [in Ukrainian].
2. Pometun O. I. (2006). *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv* [Technologies for developing students' critical thinking]. Kyiv: Pleiada. 220 s. [in Ukrainian].
3. Makarenko, V.M., Tumantsova, O.O. (2008.) *Yak opanutaty tekhnolohiiu formuvannia krytychnoho myslennia* [How to master the technology of forming critical thinking]. Kharkiv: Triada. 96 s. [in Ukrainian].
4. Kolosova, N. S., Vaukina N. V. (2008). *Tekhnolohiia formuvannia krytychnoho myslennia na urotsi heohrafiu* [Technology of forming critical thinking in the geography lesson]. Kharkiv: Osнова. S. 5-11. [in Ukrainian].
5. Krouford, A., Saul, V., Metiuz, S., Makinster, D. (2006). *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv* [Technologies for developing students' critical thinking] / *Nauk. red., peredm.* O. I. Pometun. Kyiv: Pleiady. 220 s. [in Ukrainian].
6. Stil, Dzh., Meredit, K., Templ, Ch. (2015). *Rozvytok krytychnoho myslennia v navchanni riznykh predmetiv* [Development of critical thinking in teaching of different subjects]: *navch. posib.* Kyiv. 76 s. [in Ukrainian].

7. Tiahlo, O. (2008). *Krytychne myslennia* [Critical thinking]: *navch. posibnyk.* Kharkiv: Osнова. 187 s. [in Ukrainian].
8. Vukina, N. V. (2007). *Krytychne myslennia: yak tsomu navchaty* [Critical thinking: how to teach it]: *naukovo-metodychnyi posibnyk.* Kharkiv. 190 s. [in Ukrainian].
9. Makarenko, V. M., Tumantsova, O. O. (2008). *Yak opanutaty tekhnolohiiu formuvannia krytychnoho myslennia* [How to master the technology of forming critical thinking]. Kharkiv: Osнова. 96 s. [in Ukrainian].
10. Kolosova, N. S., Vukina, N. V. (2008). *Tekhnolohiia formuvannia krytychnoho myslennia na urotsi heohrafiu* [Technology of forming critical thinking in the geography lesson]. Kharkiv: Osнова. S. 5-11. [in Ukrainian].
11. Stepanenko, V. P. (2011). *Informatsiine suspilstvo* [Information society]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia [vib-sait] / hol. redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskyi, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh.* Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Maslova, N. M. (2021). *Rozvytok krytychnoho myslennia na urokakh heohrafiu* [Developing critical thinking in geography lessons]. *Strategii innovatsiinoho rozvytku pryrodnychykh dystsyplin: dosvid, problemy ta perspektvy: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu.* Za zah. red. prof. N.A. Kalinichenko. *Kropyvnytskyi: FOP Piskova M.A.* S. 22-25. [in Ukrainian].
13. *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11t. Kyiv: Nauk. Dumka, 1970-1980 r. 328 s. [in Ukrainian].
14. *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* [State standard of basic secondary education]. *Zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu ministriv Ukrainy № 898 vid 30 veresnia 2020 r.* URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ [in Ukrainian].
15. Maslova, N. M., Myrza-Sidenko, V. M. (2020). *Zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia na urokakh heohrafiu yak sposib pidvyshchennia rivnia piznavalnoi aktyvnosti uchniv* [The use of interactive teaching technologies in geography lessons as a way to increase the level of cognitive activity of students]. *Naukovi zapysky TsDPU im. V. Vynnychenka.* Vypusk 185. Seriia: Pedahohichni nauky. *Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka.* S. 135-140. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

МАСЛОВА Наталія Миколаївна – кандидат географічних наук, доцент, старший викладач кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика навчання географії, географія населення, політична географія.

МИРЗА-СІДЕНКО Валентина Миколаївна – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фізична географія, біогеографія, методика навчання географії.

ГЕЛЕВЕРА Ольга Федорівна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: географія ґрунтів, гідрологія, методика навчання географії.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

MASLOVA Nataliia Mykolaiivna – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Natural Sciences and Methods of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: methods of teaching geography, population geography, political geography.

MIRZA-SIDENKO Valentina Mykolaivna – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Methods of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: physical geography, biogeography, methods of teaching geography.

HELEVERA Olha Fedorivna – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Natural Sciences and Methods of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: soil geography, hydrology, methods of teaching geography.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.

УДК 376.011

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-207-231-234

МАТВЕСВА Наталія Олексіївна –

кандидат педагогічних наук, доцент

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8495-7074>

e-mail: nataliematveieva@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ У ПЕРШОКЛАСНИКІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ ГРИ

У статті акцентовано увагу на просторовому орієнтуванні та його значенні у розвитку особистості. Мета публікації – розкрити особливості формування навичок орієнтування у просторі учнів перших класів з мовленнєвими порушеннями засобами ігрової діяльності. За допомогою методів спостереження, анкетування, опитування, педагогічного експерименту, обробки отриманих даних встановлено труднощі першокласників з мовленнєвими порушеннями щодо орієнтування та виокремлено шляхи їх подолання. Встановлено, що розвиток першокласників, їх оздоровлення, виховання та соціалізація в шкільному колективі залежать від просторових уявлень та сформованості навичок орієнтування в навколишньому середовищі. Продемонстровано зв'язок навичок просторового орієнтування з розвитком дрібної та загальної моторики, мовленням, увагою, уявою, мисленням дитини.

Проведено аналіз змісту навчальних програм для учнів перших класів закладів загальної середньої освіти та виокремлено базові знання та уміння, що впливають на розвиток просторового орієнтування школярів. Зазначено, що урахування індивідуальних особливостей, адаптація освітнього середовища, організація комунікативного простору та професіоналізм учителя є чинниками впливу на формування навичок просторового орієнтування учнів. Наголошено на потребі використання широкого спектру педагогічного інструментарію й, зокрема, гри та її елементів. Визначено основні завдання гри у процесі розвитку просторових уявлень та мовлення особистості. Зауважено, що вправи та логічні завдання з елементами гри, аудіальний диктант, дидактичні та рухливі ігри служать розвитку просторово-мовних конструкцій першокласників.

Доведено, що просторове орієнтування має складну структуру, ґрунтується на сенсомоторних навичках та використовується в різних видах діяльності (зображувальній, конструктивній, трудовій, навчально-пізнавальній, творчій), а тому потребує створення можливостей задля набуття рухового та комунікативного досвіду першокласників. Наголошено, що недостатнє вивчення аспектів проблеми передбачає подальше поглиблене її дослідження вченими та виокремлення найбільш ефективних шляхів всебічного й гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: просторове орієнтування, соціалізація, навчальна діяльність, засоби навчання, корекція, розвиток, мовлення.

MATVEIEVA Nataliia Oleksiivna –

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8495-7074>

e-mail: nataliematveieva@gmail.com

FORMATION OF SPATIAL ORIENTATION SKILLS IN FIRST GRADER STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS USING GAMES

The article focuses on spatial orientation and its importance in personality development. The purpose of the publication is to reveal the peculiarities of the formation of spatial orientation skills of first-grade students with speech disorders by means of game activities. With the help of methods of observation, questionnaire, survey, pedagogical experiment, processing of the received data, the difficulties of first-graders with speech disorders in relation to orientation were identified and the ways to overcome them were identified. It was established that the development of first-graders, their recovery, upbringing and socialization in the school team depend on spatial concepts and the formation of orientation skills in the environment. The connection of spatial orientation skills with the development of fine and general motor skills, speech, attention, imagination, thinking of the child is demonstrated.

An analysis of the content of educational programs for students of the first grades of general secondary education institutions was carried out and the basic knowledge and skills affecting the development of spatial orientation of schoolchildren were highlighted. It is noted that consideration of individual characteristics, adaptation of the educational environment, organization of communicative space and teacher's professionalism are factors influencing the formation of students' spatial orientation skills. Emphasis is placed on the need to use a wide range of pedagogical tools and, in particular, the game and its elements. The main tasks of the game in the process of developing spatial ideas and personality speech are defined. It is noted that exercises and logical tasks with game elements, auditory dictation, didactic and moving games serve to develop the spatial-linguistic constructions of first graders.

It has been proven that spatial orientation has a complex structure, is based on sensorimotor skills and is used in various types of activities (visual, constructive, labor, educational and cognitive, creative), and therefore requires the creation of opportunities for first-graders